

CIEGER ANDRÁS

MINDENNAPOK A TISZTELT HÁZBAN

A nagypolitika társadalomtörténete (1865–1918)

Kutatási program

Az alábbiakban olvasható rövid tanulmányban a 2012 őszén elkezdett átfogó kutatásom célkitűzéseit és a vizsgálandó fontosabb részmunkákat kívánom áttekinteni, egyúttal számot adva munkám első eredményeiről is.¹

Célok, módszerek és a források

Kutatásom célja a látszólag jól ismert magyar parlamenti élet új szempontú elemzése. A dualizmus kori parlamentarizmus jog- és politikátörténeti kutatása jelentős eredményekkel büszkélkedhet (lásd a teljesség igénye nélkül Gerő András, Kecskeméti Károly, Pesti Sándor, Pölöskei Ferenc, Szabó Dániel és Sente Zoltán munkáit). Éppen ezért vizsgálatom középpontjában nem az országgyűlésben lezajlott elvi viták és a köztörténet lapjairól ismerős politikai csatározások állnak. Az országgyűlés mindennapjainak a tanulmányozásával a döntéshozatal átalakulásáról, a politikusi hivatás formálódásáról, a közélet szerveződéséről, a nyilvánosság és a politika viszonyáról, valamint a politika rítusairól szeretnék többet megtudni. Kutatásom alapötletét Andreas Biefangnak a Bismarck-kori német törvényhozásról írott könyve adta, de a vizsgálat fő irányait magam dolgoztam ki.²

A hazai forrásadottságok is lehetővé tesznek hasonló tárgyú kutatásokat, ennek ellenére a hatalomgyakorlás központját mindennapos működése közben lényegében még nem vizsgálták. Kutatásaimat vegyes módszertan szerint kívánom folytatni: azaz egyszerre szeretném érvényesíteni a társadalomtörténet és a megújított politikátörténet számos szempontját, például a képviselői munka, a hivatali szervezet vagy éppen az egyre gyakrabban alkalmazott politikai szimbólumok, illetve a politika világára vonatkozó szépirodalmi ábrázolások elemzésekor.³

Felmérésem szerint, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található országgyűlési fondok nagyjából 1100 csomónyi iratából körülbelül száz–százhusz tartalmazhat a Ház működésével kapcsolatos hosszabb dokumentumegyütteseket (pl. az elnöki, háznagyi, gyorsírói, gazdasági, fegyelmi, építkezési stb. ügyek csoportjára gondolok). E levéltári anyag képezi kutatásom alapforrását. Mindezt jól kiegészíthetik az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában fellelhető lakcímjegyzékek, ülésrendek, pártkörü szabályzatok.

Ezek átnézése mellett azonban a személyes források feltárására is hangsúlyt kívánok helyezni. Itt mindenekelőtt a képviselőház belső életére vonatkozó kiadatlan anyagokra (pl.

¹ Munkámat az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja (2012–2015) segíti.

² Biefang 2009. Természetesen fontos feladat lesz a magyar és az osztrák parlamenti élet összehasonlítása, ám egyelőre hasonló szemléletű osztrák munkára nem bukkantam.

³ A politikátörténeti kutatások megújításának külföldi és hazai lehetőségeiről lásd például Szabó 2003; Cieger 2009; Forgó 2012.

Markovits Iván gyorsírófőnök kilencötetes naplójára), valamint az egykorúan megjelent, de az eddigi kutatások által alig hasznosított írásokra (pl. Várady Gábor képviselő hetente közzétett színes tudósításaira, Törs Kálmán publicisztikáira) gondolok. Nem kerülhető meg azonban Mikszáth Kálmán karcolatainak és Jókai Mór témába vágó írásainak – a friss szemléletű irodalomtörténeti munkákra támaszkodó – (újra)elemzése sem.⁴ Ugyancsak sort kell kerítenem a képanyag (a parlamenti fotográfiák, karikatúrák, a képes újságok beszámolóinak, stb.) felkutatására. Ez nem csupán az elkészítendő monográfia illusztrálását szolgálja majd, de a képek elengedhetetlen forrását jelentik a politika reprezentációját tárgyaló fejezeteknek is.

A vizsgálati szempontokból és a téma nagyságából fakadóan elsősorban a képviselőház működését kísérem figyelemmel, de ahol lehetséges, szeretnék kitérni a főrendiházra is.⁵ Természetesen vizsgálni kívánom mind a Ybl Miklós tervezte Sándor utcai régi, mind a Steindl Imre által épített új Ház életét.

Nem kronologikus, hanem sokkal inkább tematikus rendben (funkciónként) kívánom bemutatni az országgyűlés életét az 1865 és 1918 közötti időszakban, ám amennyire ez lehetséges, visszatekintve a népképviselői parlament működési rendjének a kialakulására is (az 1848-as és 1861-es előzményekre).

Az országgyűlés működését és az intézménynek a nyilvánosságban megjelenő képeit áttekintve, jelenleg öt egymás mellett létező funkciót tudok elkülöníteni, amelyeket írásomban egy-egy színhelyt jelölő metaforával próbálok közérthetőbbé tenni. A rendelkezésre álló szerteágazó forrásokat ezen témakörökbe sorolva kezdtem el feldolgozni.

A hivatal

Kevésbé látszott a kívülállók számára, de a parlament *hivatalként* is működött, irodáiban egyre növekvő apparátust foglalkoztatva: a kezdeti körülbelül 60 főről 1907-re 237 főre nő a létszám, sőt egy 1914-es adat már 309 dolgozóról tud.

Tanulságos lesz nyomon követni, hogy Ybl és Steindl (valamint a többi sikertelenül pályázó építész) tervei miként próbáltak megfelelni a képviselők és az apparátus változó igényeinek, a törvényhozási munka átalakulásának (lényegében a politika fejlődését kellett évtizedekre előre megtervezniük). A növekvő helyigény ugyanis hamar gondot jelentett a Sándor utcában, így a hivatal egy része a környező épületekbe költözött (például egy időre a pénztár és az irattár). Az új épület terveit is többször kell módosítani a bővülő feladatok miatt. Valójában e tendencia töretlenül folytatódott akkor is, amikor a szűkös Sándor utcai épületből a politikusok és a hivatalnokok a tágas Országházába költöztek: hamarosan itt is igénybe kellett venni a környék bizonyos házait.

A századforduló táján elkészültek az első részletes szolgálati szabályzatok, továbbá egyre növekvő mértékben kellett gondoskodni az alkalmazottak szociális problémáiról, nyugdíjáról, a fizetések rendezéséről stb. Talán kevésbé ismert, hogy viszonylag nagyszámú, a századfordulóhoz közeledve becslésem szerint közel két tucat női munkavállalót is foglalkoztatott a képviselőház: a takarító- és ruhatáros nőkön kívül telefonkezelőket és gépirókat is, de

⁴ Lásd például T. Szabó 2007: 60–94; Hajdu 2010: 57–122.

⁵ Bizom benne, hogy e ponton tudok majd támaszkodni Tóth-Barbalics Veronikának a főrendiház működésével foglalkozó, most készülő doktori disszertációjának (ELTE BTK) az eredményeire is.

gyakran ugyancsak nő vezette a büfét. Ugyanakkor az is igaz, hogy az állandósított tisztviselők közé nem juthattak be a dualizmus egész időszaka alatt (ismereteim szerint erre először csak az 1920-as években került sor).⁶

Az alkalmazotti körbe ettől függetlenül is meglehetősen nehéz volt bekerülni, de jó ajánlólevélnek számított, ha már a család egy tagja a Házban dolgozott. Megfigyelésem szerint terembiztosként (teremszolgaként) az első évtizedekben igyekeztek volt 48-as honvédek alkalmazni, így rendszerint ez a munkavállalói csoport számított a legidősebbnek.

Hamar kialakult az apparátuson belül a státushierarchia: első helyen állt a gyorsírók jól szervezett, magasan képzett (általában tudományos vagy szépirodalmi tevékenységet is folytató) csoportja, kiegészülve a naplószerkesztővel, az irattárnokkal, később pedig a könyvtár tisztviselőivel. Őket a háznagyhi hivatal dolgozói követték, majd a teremszolgák és aapidíjasok következtek; az átköltözés után közéjük ékelődtek a műszaki alkalmazottak.

A gyorsírók azonban maguk is több csoportra oszlottak: egyrészt fizetési osztály szerint, másrészt az általuk használt gyorsírási rendszer alapján. A Gabelsberger–Markovits-, illetve a Stolze–Fenyvessy-féle rendszer hívei között a korszak egészén át komoly szakmai és presztízsharc folyt.⁷

A hivatali iratokból arról is értesülhetünk, hogy miként alakult a választási joggal rendelkezők száma az alkalmazottak között, ez alapján például képet nyerhetünk e szűkebb csoport lakóhelyi megoszlásáról a fővárosban. 1889-ben például 43 fő bírt választójoggal: 21 gyorsírói, 13 elnöki irodai, 9 háznagyhi alkalmazott. Budapest akkori kerületi beosztása szerint lakóhelyük a következőképp oszlott meg: I. kerület: 5 fő, II. ker.: 2 fő, IV. ker.: 7 fő, V. ker.: 1 fő, VI. ker.: 1 fő, VII. ker.: 3 fő, VIII. ker.: 15 fő, IX. ker.: 4 fő, X. ker.: 1 fő, valamint Újpesten 3 személy, Pécelen pedig 1 választó lakott.⁸ A legnagyobb fizetésűek az egész korszakban a II. kerületet választották, a többiek esetében pedig nagyjából az a szabály érvényesült, hogy minél alacsonyabb fizetési kategóriába tartoztak, annál alacsonyabb presztízssű (általában külső) városrészről kényszerültek munkába járni. Kivétel ez alól a VIII. kerület, ahol maga a Sándor utcai képviselőház is megtalálható volt: meglehetősen sokan ugyanis a Ház legszűkebb környezetében választottak maguknak lakást, fizetésüktől függetlenül. Markovits Iván viszont, amikor Fenyvessy Adolf mellett a gyorsiroda főnöke lett, inkább vállalta a nagyobb távolságot és a késő délutánba hajló ebédelést, de egy drágább környéken, a Városliget közelében vásárolt magának házat.⁹ Elvégzendő feladat még annak feltárása, hogy az új épületbe költözés miként alakította át a hivatalnokok munkába járását (új mozzanat, hogy a Steindl-féle épületben lakásokat is kialakítottak egyes alkalmazottak számára).

Egy 1909-es felmérés szerint 55 alkalmazottnak volt másodállása: a szolgák közül többen házmesteri, házfelügyelői feladatokat is kénytelenek vállalni, igaz, helyettük rendszerint feleségük látta el ténylegesen azt a munkát; a gyorsírók pedig gyakran újságírók vagy ügyvédek is voltak.¹⁰ Időnként a különböző elfoglaltságok konfliktusba kerülhettek egymással. Maszák Hugó és Egyes Gyéza gyorsírók 1881-ben – kihasználva állásukból fakadó kapcsolataikat és

⁶ Maga Deák Ferenc is sikertelenül járt közbe 1870-ben a Ház vezetésénél Illésy Györgyné Ember Karolina ügyében, aki képviselőházi gyorsíró szeretett volna lenni, hogy magát és beteg férjét eltarthassa. Deák leveleit Illésy Györgynéhez közli Sándor 1999: 1294–1295.

⁷ Erről lásd Siklóssy 1939: 458–460.

⁸ A választásra jogosult budapesti alkalmazottak névjegyzéke, 1889. május 3. MNL OL K 1. 2180/889. 12. cs.

⁹ Lásd Markovits Iván naplójának 1887. június 29-i bejegyzését. OSZK KT Oct. Hung. 1637. 7. köt.

¹⁰ Az 1909-es új szolgálati szabályzat bevezetésekor minden alkalmazottnak egy 8 kérdőpontos űrlapot kellett kitöltenie. Lásd: MNL OL K 2. B VI. 18. No. 3. 731. cs.

jól értesültségüket – megalapították a Magyar Távirati Irodát. Ettől kezdve azonban Maszák sokszor távol maradt az ülésektől vagy kialvatlanul jelent meg a gyorsírodán, mert magánvállalata vezetése és könyomatú lapjának szerkesztése rendszerint éjjeli munkát igényelt. Főnökét leginkább az irritálta, amikor betegszabadsága idején is bejárt a Házba, és ott szivarozott a folyosón, amíg kollégái helyette is dolgoztak. Fenyvessy beszámolójából nem derül ki, de sejtethető, hogy Maszák ekkor is az információkat gyűjtötte a politika történéseiről.¹¹

Az országgyűlési hivatalnokok saját szociális helyzetük javítása érdekében önszegélyező egyletet is fenntartottak, amelynek a kasszájába a tagok havi rendszerességgel tagdíjat fizettek. 1903 után az egyletet illette az új épületre kíváncsi polgároktól beszedett belépti díj is. Az egylet alacsony kamatra biztosított kölcsönöket az arra rászoruló tagoknak.¹² Ugyancsak a századfordulótól orvos is dolgozott a Házban, akinek a feladata az alkalmazottak egészségi állapotának rendszeres felülvizsgálata volt.

Átnézve az országgyűlés mindkét házának költségvetését, azt tapasztalhatjuk, hogy az intézmény működési struktúrájának a megszilárdulása (nagyjából az 1870-es évek első évei) után a kiadások két fázisban emelkedtek jelentősebben: 1893-tól, amikor a képviselők tiszteletdíját felemelték, illetve az új épületbe költözést követően indult meg egy fokozatos, de töretlen kiadásnövekedés. Míg 1870-ben 500 ezer forintba, 1913-ban már 4,6 millió koronába (2,3 millió forintba) került az országgyűlés. Ha azonban levonjuk a költségekből a honatyák juttatásait, akkor azt láthatjuk, hogy a vizsgált korszak első és utolsó évtizedét leszámítva szinte alig változott a dologi kiadásokra és az apparátus működtetésére fordítható pénzmenyiség.

A munkahely: törvénygyár

A Ház leginkább a képviselők *munkahelyeként*, a törvényalkotás központjaként ismeretes. Mindenekelőtt a politikusi szakma professzionalizációja (a szakpolitikusok megjelenése, a hosszan szolgáló honatyák karrierje stb.) vizsgálható e fejezetnél. A kiegészítést követő évtizedekben az elvekről egyre inkább a szakfeladatokra helyeződött a hangsúly a parlamenti politikában. A képviselőház vitaparlamentből fokozatosan munkaparlamentté alakult át. A kortársak számára is feltűnt, hogy a parlamenti üléseket már nem annyira a nagy sorskérdésekre rámutató, tetszetős stílusú szónoklatok jellemzik, hanem a látszólag érdektelen résztémákat tárgyaló és a hallgatóságot untató hétköznapiabb beszédstílusú szakpolitikusok felszólalásai. „A frázisok elvesztették erejüket. A képviselőség apródonként pusztá mesterséggé vált” – jegyzi meg Mikszáth is.¹³ Természetesen az itt jelzett változás sosem válhatott teljessé, hiszen a jó beszédképesség mindvégig előnyt jelentett a Ház falain belül, de leginkább azokon kívül, a választók vagy az ünneplő tömegek előtti szereplések alkalmával. Ugyanakkor a századfordulóra körvonalazódik a képviselői táboron belül egy csoport, amely szakmaként, szakmai feladatként tekintett a politikusi tevékenységre.¹⁴

„A parlament csak kevés embert enged cselekedni. A nagyobb rész hajlong, meggörbült hátgerinccel, lődörög összetett kézzel s anekdotizál. Hogy azonban ne kelljen

¹¹ Fenyvessy Adolf a házelnökhöz, 1890. november 7. MNL OL K 1. 3651/890. 14. cs.

¹² Az egyesület iratai megtalálhatók: MNL OL K 2. B XXIII. 1. 772. cs.

¹³ Mikszáth 1977 [1885]: 198.

¹⁴ Erről bővebben Cieger 2010.

magát szégyellnie a dologtalansága miatt, erre is ki van gondolva valami: az *osztályülések*. Aki egy mukkot sem szól, egy szalmaszálát sem tesz keresztbe soha, annak is legyen egy mentsvára: az osztályülés. A közönség oda be nem lát, – hát természetesen ott dolgozik. (Pedig dehogyan dolgozik.)” – szól Mikszáth kritikája.¹⁵

Csakhogy az osztályok jelentősége egyre inkább csökkent (végleg 1913-ban szűntek meg). Lényegében már az 1870-es évek végére a törvény-előkészítés legfontosabb fórumává a szakbizottságok váltak, ahová elsősorban az államélet egy-egy területén otthonosan mozgó, speciális ismeretekkel rendelkező, sőt gyakran a többedik ciklusukat taposó képviselőket választották be (például a pénzügyi, az igazságügyi vagy a közoktatásügyi bizottságba).

Az üzemszerű működést jelzi a szakbizottságok növekvő száma: az 1913-as házszabály már 16 állandó bizottságot sorol fel. Ezek közül a legjelentősebbek az igazságügyi (31 taggal), a közgazdasági (33), a közigazgatási (32), a közlekedésügyi (28), a pénzügyi (33), a véderő- (20) és a földművelésügyi (36) voltak, de például 1910-ben külön bizottság foglalkozott a munkásügyi és a vízügyi kérdésekkel is (24, ill. 20 fővel).

Mindez azonban nem vonja kétségbe Mikszáth azon megfigyelésének a jogosságát, miszerint a képviselők zöme (a kormánypárti mamelukok) valódi hozzáértés és tájékozottság nélkül szavaztak meg fontos kérdéseket szabályozó törvényeket a plenáris üléseken. A pártfegyelemnek engedelmeskedő kormánypárti tömb, illetve a zárt ajtók mögötti szakbizottsági döntéshozatal valójában az ekkoriban formálódó modern parlamenti munka ismérvei voltak.

Az itt leírt változások a nyilvánosságban sok esetben úgy jelentek meg, hogy a nagy elvi viták, a magvas gondolatok helyett unalmas üléseken a kormánypárti többség gépiesen alkotja a jogszabályokat, és csak a botrányok jelentenek némi változatosságot a plenáris ülések szürkeségében. Különösen ellenzéki oldalon tekintettek a parlamentre *törvénygyárként*. Adataink szerint nagy átlagban háromnaponta fogadtak el törvényt a korszakban, évente pedig 41-et (a két szélsőérték: 1905-ben egyáltalán nem alkottak törvényt, 1912-ben viszont 71-et szavaztak meg a honatyák). Ehhez hozzávehetjük még évi kb. 300 parlamenti iromány megvitatását.¹⁶

E témakörhöz tartozónak vélem a képviselői honoráriumok rendszerének átalakulását. 1848-ban az első népképviselői országgyűlés a honatyák számára csekély napidíjat és lakbérilletményt határozott meg, amelyet az állami költségvetés fedezett. A századfordulóhoz közeledve az országgyűlés a képviselők megnövekedett munkaterhére és sokasodó hivatalos kiadásaira tekintettel a díjazási rendszer felülvizsgálatát határozta el. Az 1893. évi VI. törvénycikk felemelte a képviselői tiszteletdíj összegét, másrészt a napidíjat illetményátalánnyal váltotta fel, amit negyedéves részletekben fizettek ki a honatyáknak. A változás iránya jól kivehető: a képviselői tisztség végleg elvesztette *nobile officium* jellegét, és kialakításra került az állandó összegű, szabályos időközönként folyósított díjazás rendszere.

A fennmaradt levéltári iratok arról is tartalmaznak árulkodó adatokat, hogy a honatyák megélhetésében egyre komolyabb (sőt esetenként kizárólagos) szerepet játszott a képviselői munka után járó pénz. A Ház pénztárnoka az összeférhetetlenségi törvény rendelkezése (1875: I. tc. 4. § b pontja) értelmében időről időre kénytelen volt megküldeni a házelnöknek azon képviselők névsorát, akiknek fizetését és lakbérét három hónapnál régebbi bírói letiltás

¹⁵ Mikszáth 1977 [1885]: 199.

¹⁶ Igen jellemzőnek tartjuk, hogy Jókai *A jövő század regényében* egy óraműszerűen működő, szinte folyamatosan ülésező fegyelmezett képviselőházat vizionál, ahol szavazógép is működik. Jókai 1981 [1872–1874]: 203–227.

terhelte különféle adósságaik miatt. Egy 1880 őszen összeállított kimutatásban például 6 képviselő szerepelt ezer forintot meghaladó lejárt tartozással. Közülük br. Perényi Zsigmond halmozta fel a legtöbb adósságot: 11 követelés volt bejegyezve honoráriumára, 23 ezer forint értékben.¹⁷ A legrégebbi tartozás több mint egyéves volt. Ez is jelzi, hogy a szigorúnak mondható törvényi szabályozást a mindennapi gyakorlat gyakran felülírta: a házelnök ugyan rendre felszólította az érintetteket adósságaik rendezésére, de az összeférhetetlenségi eljárást szinte soha nem indította meg. Minden bizonnyal az inkompatibilitási törvény e rendelkezésének a végrehajthatatlanságát (avagy végre nem hajtását) ismerte be az országgyűlés azzal, hogy a képviselői honoráriumról szóló 1893-as törvény (minden indoklás nélkül) hatályon kívül helyezte ezt a paragrafust.

Az imént említett könnyítés kivételnek mondható. Sokkal inkább azt állapíthatjuk meg, hogy a képviselői munkavégzést egyre részletesebb és szigorúbb előírások közé igyekeztek szorítani. Ennek legkézzelfoghatóbb bizonyítéka a házszabályok hosszának a növekedése: az 1848-ban elfogadott első szabályzathoz képest 1913-ra közel megháromszorozódott (104-ről 303-re nőtt) a paragrafusok száma.

E tendencia elsősorban a parlamenti munka bonyolultabbá válásával (pl. a bizottságok szerepének növekedésével, az elnöki jogkörök bővülésével stb.), valamint a képviselői szerepfelfogás átalakulásával magyarázható. Egyrészt a hegemon pártstruktúra kialakulása következtében a parlamenti ellenzék lényegében súlytalanná vált, amely hosszabb távon a plenáris üléseken megnyilvánuló botránypolitizálás erősödéséhez, a törvényalkotás mind gyakoribb akadályozásához (obstrukcióhoz) vezetett, az opposíció ugyanis ily módon próbálta akaratát érvényesíteni. Másrészt a törvényhozás üzemszerű működése során a „hátsópados” kormánypárti képviselők (tehát azok, akik nem számítottak szakpolitikusnak és a párt vezetői közé sem tartoztak) szerepe is lecsökkent. Lényegében csak a fontosabb szavazásokkor voltak nélkülözhetetlenek, ezért a parlamenti ülésektől mind gyakrabban és egyre növekvő számban maradtak távol (jobb esetben csak a folyosón vagy a büfében beszélgettek, rosszabb esetben a városból kellett behívni őket, ha valamilyen váratlan helyzet állt elő).¹⁸ A különböző fegyelmi vétségeket (a tárgyalás megzavarását, a képviselői hiányzást stb.) szankcionáló paragrafusok száma nőtt a legdinamikusabban a házszabályokban.

Mikszáth karcolataiban többször szóvá tette, hogy a politikailag kevésbé izgalmas, de fontos szakkérdések tárgyalásakor szinte kimenekültek az ülésteremből a képviselők. A legérdekesebb (tragikomikus) szituáció kétségkívül az lehetett, amikor az egyik ellenzéki képviselő rá akart pirítani a kormánypárti honatyákra, ezért a földművelésügyi tárca költségvetési vitája során lefényképezte üres padsoraikat, s a fotókat szétosztotta a Házban. Az író elmondása szerint másnap a kormánypártiak vágta vissza, és ők is fényképen örökítették meg a távol lévő ellenzékiek hült helyeit.¹⁹

Az aréna, küzdőtér

A munkaparlamenti jelleg nem jelentette az aktuálpolitikai küzdelmek eltűnését, sőt mint említettük, bizonyos értelemben harsányabbá, élesebbé vált a csatározás. A plenáris ülés tehát

¹⁷ A ház pénztárnoka az elnökhöz, 1880. november 17. MNL OL K 1. 2800/880. 7. cs.

¹⁸ A kormánypárti képviselők tömeges távolmaradása utalhat a kormánypárti belső válságára is.

¹⁹ Mikszáth 1988 [1893].

arénaként, küzdőtérként is szolgált, ahol a legkülönbözőbb ügyek kapcsán (rendszerint ellenzéki kezdeményezésre) az érvek, érdekek és egyre inkább az indulatok egymásnak feszültek. Az ellenzék az ország állapotáról, a kormány és a kormánypárt teljesítményéről átfogó módon több alkalommal is elmondhatta véleményét: az országgyűlést megnyitó trónbeszédre adandó válaszfelirat vitájában, a tízévente megújítandó gazdasági kiegyezés alkalmával vagy a véderőviták során, a kormányprogram fölött tartandó – nem kötelező, de a századfordulón már többször előforduló – vitában, illetve természetesen az éves költségvetés tárgyalásakor. Továbbá a honatyák interpellációkat is intézhettek a kormány tagjaihoz: például az 1901-ben megválasztott képviselőház működése alatt erre 267 alkalommal került sor.

Érdeemes lesz azonban az elit politikai kultúrája, illetve a parlamentarizmus általános állapota miatt azt is tanulmányozni, hogy miként alakult a konfliktus, az erőszak szerepe a Ház életében (nem csak a plenáris üléseken, de a folyosókon is). Az akciók igen változatos formákat ölthettek, kezdve a különböző obstrukciós technikáktól (agyonbeszélés, zajkeltés stb.) a verbális erőszakon keresztül (sértő kifejezések használata) a fizikai tettlegességig (verekedés, rongálás), sőt a gyilkossági kísérletig.²⁰ A fennmaradt hivatalos dokumentumok és magániratok, valamint a fényképek segítségével külön is elemezni kell majd a korszak legemlékezetesebb ilyen jellegű eseményét, az 1904. december 13-án történt házrombolás célját és koreográfiáját, amely korántsem spontán, hanem tudatosan megtervezett és a nyilvánosságnak szánt kollektív ellenzéki akció volt.

Értelemszerűen ennél a témakörnél szükséges szólni majd az országgyűlés épületeiben és annak környékén szolgálatot teljesítő rendőrség helyzetéről, valamint az 1912-ben felállított parlamenti őrség szerepéről a konfliktusokban. Úgy tűnik, hogy a képviselőházi karhatalom nem fegyelmezőleg hatott a honatyákra, hanem inkább tovább hevítette az indulatokat. Jól jelzi ezt az a kimutatás is, amely az 1912 májusa és 1914 áprilisa között előfordult elnöki intézkedéseket tartalmazza: a Ház megkövetésére 68 képviselőt szólítottak fel, 13 honatya részesült megrovásban, a kizárásra ítélték száma pedig a 148 ülés alatt elérte az 1784 főt.²¹ Ez utóbbi adat egyértelműen utal a magyar parlamentarizmus válságára, a kormánypárt–ellenzék viszony elmérgesedésére, de mindez paradox módon nem érintette a jogalkotást, hiszen ezekben az években végig magas volt az elfogadott törvények száma.

A századfordulóra érezhetően megnőtt a fegyelmi vétségek száma a Ház apparátusában is (az első fegyelmi szabályzat 1893-ban készült el), illetve megszorodtak a konfliktusok a honatyák és a hivatalnokok között (például azzal kapcsolatban, hogy a gyorsírók mennyire pontosan rögzítik egy-egy ellenzéki képviselő beszédét, közbeszólását).

Más vonatkozásban is tanulságos megfigyelni, hogy miként hatott az apparátusra a nagypolitika zaklatottsága. Azokban az időkben, amikor gyakran napolták el az üléseket egy-egy válsághelyzet miatt, megszorodtak a hirtelen feleslegessé váló napidíjas hivatalnokok segélykérő levelei az elnökséghez, családok megélhetése került ugyanis veszélybe. A képviselőházi gépirónok például több ízben is kérvénnyel fordultak a házelnökhöz, amelyekben

²⁰ Már a Sándor utcai épületet is ábrázolták vívóteremként, illetve lövöldeként, utalva a viták hangnemére és az egymással párbajozó képviselőkre. Lásd a *Borsszem Jankó* „Országházi reform” c. karikatúráját (1882. december 31.), közli Buzinkay 1983: 94.

²¹ A kimutatás megtalálható: MNL OL K 2 A VIII. 4. 469. cs. (külön szám nélkül). Ugyanitt található egy másik összesítés is a 390. és a 493. ülés közötti szűkebb időszakról, amelyből megállapítható, hogy kik számítottak a rendezavarások hangadóinak: Eitner Zsigmond 165 napi, Szmrecsányi György 125, Zlinszky István ugyancsak 125, Urmánczy Nándor 115, Justh János 110 és Lovászy Márton szintén 110 napi kizárást gyűjtött össze.

a kiszámíthatatlan ülésezésre tekintettel napidíj helyett állandó fizetést kértek (1904-ben ezt megkapták).²²

Ellenben amikor az ellenzék az obstrukció eszközához nyúlt, és agyonbeszélte, elhúzta az üléseket, a túlórázó, esetenként éjszakáig dolgozó hivatalnokok – a válság elmúta után – sorra kértek hosszabb-rövidebb betegszabadságot kimerültségükre hivatkozva. „Ez a folytonos izgalmas munka idegeimre meglehetősen letörő hatással van” – írta naplójába Markovits 1891 nyarán a közigazgatás államosítását célzó törvényjavaslat éles vitája során.²³ A gazdasági bizottság a végül csak augusztus közepén befejeződő ülészek alatt szolgálatot teljesítőeknek egyhavi fizetésüket szavazta meg jutalmul.

A színház

Igen gyakran *színházként* is beszéltek a parlamentről, ahol a politika megmutathatta magát a karzatok közönsége, a sajtó és a fényképészek előtt. Mint említettük, a belső ellentétéktől szabdaltnak számára a kormánypárti fölénnyel, akarata érvényesítésére egyedüli hathatós fegyverként a plenáris ülések szolgáltak, és ezáltal a sajtótudósítások tematizálása, a nyilvánosság tartós befolyásolása kínálkozhatott megoldásként. A pártérdek mellett azonban az ellenzéki képviselők egyéni érdekei is e taktika követése mellett szóltak. A plenáris üléseken aktívan szereplő, jó szónoki képességekkel rendelkező és határozott fellépésű honatyák ugyanis hamar ismertté válhattak a közönség körében. A szűk választójog ellenére az emberek egyre nagyobb csoportjait érintette meg a politika, a századforduló felé haladva számottevően megnőtt a politikai eseményekről véleményt formálók köre. A politikus tehát már nem hallgathatott kizárólag saját lelkiismeretére (mint azt Deák Ferenc vallotta), hanem a nyilvánosság előtt róla kialakuló képre is figyelnie kellett. A jó hírnév megőrzése, illetve lehetőség szerint a népszerűség növelése a közéleti szereplők számára fontos feladattá vált. Több feljegyzés is megörökítette azokat a honatyákat, akik egy-egy felszólalásuk után hosszasan javították, pontosították, esetenként átírták beszédeiket a gyorsírói irodában, hogy az újságokban és az országgyűlési naplóban kedvezőbb kép rögzüljön róluk és politikusi képességeikről.

A századforduló táján már egészen biztosan jelen vannak a parlamentben a politikából élő, nagyhangú (az obstrukcióban és a leleplezésekben jeleskedő), függetlenségi eszméket hangoztató, de inkább a saját karrierjüket építő ellenzéki honatyák, vagy ahogy a korban nevezték őket: a Zoltánok.²⁴ Valószínűleg rájuk is gondolhatott Bánffy Dezső házelnök, amikor a rendezvények megbélyegzése érdekében megpróbálta elérni, hogy a gyorsírók ne csak az egy-egy beszéd alatt elhangzott közbeszólásokat jegyezzék fel, de a véleménynyilvánító képviselők neveit is.

„A nevetők arra kéretnek, hogy legalább öt percig nevensenek, s a helyeslők arra, hogy a helyeslést addig ne hagyják abba, míg a gyorsírók le nem jegyezték nevüket.

²² A kérvények megtalálhatók: MNL OL K 2 B VI. 7. 728. cs.

²³ Lásd Markovits Iván naplójának 1891. július 15-i bejegyzését. OSZK Kt. Oct. Hung. 1637. 11. köt.

²⁴ A színház metafora mellett időnként a *cirkusz* is felbukkan, egyrészt a honatyák botrányos és harsány viselkedésére utalva, másrészt éppen ellenkezőleg a miniszterelnök-idomár intésére gondolkodás nélkül engedelmessé váló kormánypárti többségre célozva. Ez utóbbi értelmezés jelenik meg a *Borsszem Jankó* egyik karikatúráján is („A parlamenti cirkuszról”. 1883. június 3.), lásd például Buzinkay 1983: 95.

A gyorsírodát fényírodával és fonográfokkal bővítik ki, s nagyobb hitelesség kedvéért a naplóhoz a gyűlés minden fázisáról fotográfiákat és fotogramokat fognak csatolni” – élcelődött egy újság a tervezett rendelkezés végrehajthatatlanságán.²⁵

A levéltári iratok és a különféle nyomtatott szabályzatok között többet is találhatunk, amely a karzatok rendjével foglalkozik. Bár a karzatok száma, elhelyezése és mérete gyakran változott, nagyjából tíz karzatrészt különböztettek meg a Sándor utcában, körülbelül 400–450 hellyel (az újságírók, a nők, a főrendek, az egyetemi ifjúság, a külföldi vendégek stb. részére tartottak fenn helyeket). Tehát legalább ugyanannyi kíváncsi látogatót engedhettek be az ülésekre, mint amennyi a honatyák teljes létszáma volt. Ismereteink szerint az új épületben ez a szám majdnem megduplázódott, mégsem szűntek meg a látogatójegyek kiosztásából származó feszültségek a honatyák és a háznagy-i hivatal között. „Utalok a Ház karzatviszonyainak mostoha voltára, mely szerint az architecticus összhangért alkalmazott páholyszerű karzatokon aránylag igen kevés a hely, főleg az olyan hely, ahonnan a termet kényelmesen vagy egészben láthatni”, ezért mindenki az első emeleti ülőhelyekre pályázik, ráadásul csak az első két sor székre. A képviselőket felkereső nagy létszámú választói küldöttségeket ezért rendszerint csak a második emeleten tudják elhelyezni – magyarázta a problémákat a háznagy.²⁶ A kakasülön azonban kénytelenek tiltótablákat kifüggeszteni, mert egy-egy izgalmasabb ülés során „a karzati közönség egyesei, sőt egymásra dülve többen is, a márványoszlopoknak neki szoktak támaszkodni avégből, hogy a terem parkettjére jobban leláthassanak”.²⁷

A nyilvánosságnak a liberális politika mindig is nagy jelentőséget tulajdonított, gyakran hivatkozott a közvélemény erejére, legitimációját is a népakaratból származtatta, ám a szabadelvű elit úgy igyekezett védeni reputációját, hogy szabályok közé szorította a sajtó jelenlétét, sőt időnként komolyan is megpróbálta korlátozni a munkáját. A nyilvánosság politikai felhasználása mellett a titkolózás is mind gyakoribbá válik a Ház életében. Először Tisza Kálmán próbálkozott azzal az új házszabályok megalkotásakor 1875-ben, hogy az újságírókat távol tartsa a képviselőház folyosóitól, ám a legemlékezetesebb minden bizonnyal Bánffy rendelkezése volt, aki 1894-ben üvegfalal kívánta elzárni a sajtót a képviselőktől, mondván, a hírlapírók zavarják a honatyák nyugodt társalgását. A sajtó munkatársai csak egy külön alagsori bejáraton keresztül közelíthették volna meg a számukra fenntartott karzatot. Az intézkedést végül a sajtótudósítók bojkottfenyegetése hatására Bánffy visszavonta.²⁸ A századfordulón már a fotósok is gondot okoztak a politikusoknak, ugyanis „a mindenütt jelenvaló pillanatfényképész ránk csattintja gonosz kis készülékét és átadja képünket letagadhatatlanul a ránk nézve legkompromittáltabb jelenetek közepette is az örökkévalóságnak.”²⁹ A képviselőház vezetése ezért egyre gyakrabban igyekezett megnehezíteni a fényképészek dolgát az

²⁵ Egy újságkivágat található 1893. március 9-i dátummal Markovits naplójában, amely „A megreformált helylés. Báro Bánffy Dezső reformterve” címmel jelent meg. Lásd Markovits Iván naplója, OSZK Kt. Oct. Hung. 1637. 11. köt.

²⁶ Csávósy Béla a házelnökhöz, 1903. december 4. MNL OL K 2. B XVII. 6. No. 2. 764. cs.

²⁷ Ney Béla miniszteri tanácsos, az épületigazgatást teljesítő műszaki hivatal főnöke a házelnökhöz, 1905. ápr. 3. MNL OL K 2. B XI. 3. No. 6. 749. cs.

²⁸ A képviselőház elnökének jelentése idegenek a ház folyosói, előcsarnoka és más külhelyiségeibe való bejárására vonatkozó szabályzat tárgyában, 609. szám, 1894. március 19. *Irományok* 1894: 74–75. Az esetről bővebben Szathmári 1928: 225–232.

²⁹ *Az Újság* 1904. december 14. 345. sz.

épületben. Tisza István házelnökként kiadta a jelszót: „Nem csinálunk mozit az ország-házból.”³⁰

Azt persze rendre felvetették a korabeli újságok például egy-egy parlamenti botrány kapcsán, hogy komédia vagy dráma zajlik-e a Házban? Illetve hogy mi történik eközben a kuliszok mögött, ahová a nyilvánosság már nem igen láthatott be?³¹

A klub

Az ország háza a *társas érintkezés helyszínéeként*, klubként is felfogható, ahol a kommunikáció rejtett normarendszere érvényesült. Itt elsősorban az egyeztetések informális színtereire, a folyosóra, az étteremre, a pártok (frakciók) helyiségeire (nem feltétlenül mindig a Házban) gondolunk, de a könyvtárt is ide sorolhatjuk, ahová a képviselők leginkább az újságokért jártak. A közösségteremtő rítusok közül említhetjük például a politikusok kötelező tegeződését, amelyet kénytelen-kelletlen mindenkinek el kellett fogadnia a politika világába lépve.³² A társadalmi érintkezésben terjedő rang- és címkórság idején, az immár származásra, rangra és pártállásra tekintet nélkül használt tegeződés nyilvánvalóan hozzájárult a csoporttudat formálódásához. Igaz, Jókai írásából tudjuk, hogy e gesztus térben és időben mennyire korlátozottan működött: beszámolója szerint a képviselők inkább csak a büfében tegeződtek.³³

Ugyancsak Jókai volt az, aki Bécsben és Berlinben járva feljegyezte, hogy az itthoni ülésterem hangulatához képest mennyire más, kimérten fegyelmezett ezen országok törvényhozása.³⁴ De idézhetjük Wekerle Sándort is, aki az ezredévi Magyarország parlamentjét így jellemezte: „van a magyar parlamentnek még egy sehol meg nem levő páratlan és pedig igen előnyös vonása, s ez a képviselők között való érintkezés közvetlensége, fesztelensége, melegsége.”³⁵ Mindez nem mond feltétlenül ellent az erőszak elharapódzásáról írottaknak, ám kétségtelen, hogy az utolsó két évtizedben megritkultak a Ház kedélyes hangulatáról tudósító beszámolók.

A honatyák kényelmét és tájékozódását 1873-tól már könyvtár is segítette, amelynek csak nagy nehézségek árán tudtak helyet szorítani a Sándor utcai épületben. Egy 1884-es kimutatás szerint a 24 ezres könyvállományt 300 olvasó használta, akik 2 ezer munkát kölcsönöztek ki. A krónikus helyhiány csak az új épületbe költözéssel oldódott meg. Ekkor egyébként a nagyjából 50 ezer kötet és a 8-10 napilap mellett 29 magyar és külföldi folyóirat járt a könyvtárnak.³⁶

A karcolatok, visszaemlékezések a büfét (időnként: éttermet) rendszerint étellel teli izgalmas helyszíneként jellemzik. Ha azonban beleolvasunk a levéltári iratokba, akkor árnyaltabb képet kaphatunk a működésről. Az 1870-es évek közepétől kezdve ugyanis állandósulnak az egymást váltó vállalkozóknak az étterem gazdaságtalan üzemeltetésére vonatkozó panaszai.

³⁰ Bethlen 1913: 891.

³¹ Lásd például Törs Kálmán: Országgyűlési karcolat. (Kézirat javításokkal.) MTAK Kt Ms 337/8.

³² Erre a példákát lásd Cieger 2010: 144.

³³ Jókai Mór: *Milyen demokraták vagyunk mi?* Jókai 1898: I/331–344.

³⁴ Jókai Mór: *A Reichsrathban. Uő: Képviselei körök.* Jókai 1898: II/420–422. és II/441–443.

³⁵ Wekerle 1896: 49–51.

³⁶ Az adatok megtalálhatók: MNL OL K 1. 710/885 9. cs.; K 2. B III. 9. No. 2. 717. cs.. 1913-ban már 136 időszak kiadványt tartottak számon, 1918-ban pedig a kötetek száma meghaladta a 91 ezret. Ehhez lásd Jónás–Veredy 1995: 156. és 320.

Okként rendszerint az alapanyagok drágaságát, valamint az országgyűlés kiszámíthatatlan ülésezését és a honatyák nehezen változó étkezési szokásait említik. E két utóbbin az ülés közbeni rövid szüneteket és a tárgyalások gyakori elnapolását értik, illetve azt nehezményezik, hogy a kora délután befejeződő üléseket követően a képviselők inkább szeretnek otthon vagy szálláson ebédelni: „még hosszú idő szükségeltetik, meddig a parlament tagjainak megszokásává válik magukat az étkezési idő által nem zavartatva, e nemű szükségleteiket a parlament falain belül kielégíteni, rendes működésüket az étkezési időn túl is akadálytalanul folytatni.”³⁷ Megoldásként rendszeres szubvenció folyósítását, valamint (az új épületben) egy kívülről is könnyen megközelíthető étterem létesítését javasolták. A külföldi példák ellenére a magyar képviselőház állandó költségvetési támogatásban nem részesítette a vendéglősöket, a külső látogatókat is kiszolgáló étterem létesítése pedig többszöri kísérletezés ellenére sem tette nyereséggé a vállalkozást. Például azért nem, mert az 1910-es évek politikai viszályai idején a nagyszámú rendőr, illetve katona gyakori jelenléte az épület környékén távol tartotta a fogyasztani vágyókat.³⁸

Ugyancsak érdemes lesz tanulmányozni, hogy a Ház falai között miként jelennek meg és milyen szerepet játszanak a képviselők különböző csoportjait tömörítő pártok, amelyeket ugyan semmilyen jogszabály (pl. a házszabály) sem említ, ám egyre inkább megkerülhetetlen tényezői lesznek a közéletnek. Mint ismeretes, Deák Ferenc tagadta a pártok létét a parlamenti életben.³⁹ A házelnök 1876-ban ugyancsak azzal utasította el az akkor alakult Független Szabadelvű Párt arra irányuló kérését, miszerint 85 képviselője számára egymás mellett jelöljön ki helyet az ülésteremben, hogy pusztán a hagyomány és nem a pártokhoz tartozás alakítja a ház ülésrendjét.⁴⁰ Szintén ez az elv bukkan fel a háznagyi hivatal 1886-ban kiadott ügyrendjében: az 1865-ben elfoglalt helyeket tiszteletben kell tartani, az újonnan bekerülő képviselők csak az üres székek közül választhatnak, igaz, megengedi a honatyáknak, hogy egymás között megegyezzenek a cserében.⁴¹

Az iratokból kitérünk azonban, hogy a századfordulón már egészen bizonyosan az országgyűlési pártok vezetői egyeztek meg az akkori pártviszonyoknak jobban megfelelő új ülésrendről.⁴² A különböző adományokat is rendszerint frakciónként gyűjtötték, sőt a pártkörü tagdíjakat a ház pénztára – egy megállapodás értelmében – egyenesen a képviselői honoráriumokból vonta le és adta át az adott párt illetékesének.⁴³

A templom

A polgárok sokszor úgy tekintettek az országgyűlésre, mint egy végső reményre, mentsvárra, ahol orvoslást találhatnak az őket ért sérelmekre. Az egész korszakban szép számmal érkeztek az állampolgároktól a ház elnökéhez saját személyes ügyeikben kérvények, panaszok az

³⁷ Dreschler Béla vendéglős kérvénye a házelnökhöz (d. n.) MNL OL K 15. 7. cs. (A gazdasági bizottság L. ülése, 1891. júl. 13. 514. p. melléklete.)

³⁸ A büfé és étterem működésének nehézségeire további példák találhatók: MNL OL K 2. B XIII. 4. 756. cs.

³⁹ Erről bővebben Szabó 2007: 123–124.

⁴⁰ Földváry Mihály a házelnökhöz, 1876. szeptember 14. MNL OL K 1. 1379/876. 4. cs.

⁴¹ *Ügyrend* 1886. IV. rész

⁴² A Néppárt nevében Molnár János kért a házelnöktől célszerűbb elhelyezést az ülésteremben, 1897. november 12. MNL OL K 2. B XVII. 3. No. 1. 764. cs.

⁴³ A párttagdíjak pénzári kezelésének ügyei megtalálhatók: MNL OL K 2 B XXII. 5. No. 1. 771. cs.

állami és megyei hatóságok eljárásával vagy éppen a bíróságok ítéleteivel szemben, de olvashatunk segélyért folyamodó leveleket is, amelyekben adakozásra kérik a honatyákat a rászorulóknak. (Igaz, arra is találunk nem egy példát, amikor az állampolgár épp az országgyűlés hibás működésével magyarázta az ország rossz közállapotát, a társadalom romló erkölcsét.)

Az egyéni kérelmek rendszerint nem találtak meghallgatásra, mert vagy a házszabályok nem adtak arra lehetőséget, hogy az országgyűlés foglalkozzon az adott ügygel, vagy mert nem tartozott az illetékességébe. Ilyenkor a panaszos kérvényeket igyekeztek továbbítani a megfelelő megyei vagy kormányzati szervnek, továbbá az elnökség a sajtó útján próbálta tájékoztatni a lakosságot a kérvényezés szabályos módjáról. Mindazonáltal a képviselők többször szerveztek gyűjtést például viharok és árvizek idején, illetve a háborús károk helyreállításért.

A képviselőházi statisztikák szerint például az 1875/78-as országgyűlés alatt 1411, míg az 1901/05-ös országgyűlés idején már 5192 felirat és kérvény érkezett a Házhoz. Ez utóbbi esetben a honatyák már nem is tudtak minden kérvénnyel foglalkozni: az országgyűlés bezárásakor azok közel fele elintézetlenül maradt.

1902-re valóságosan is felépült a magyar alkotmány reprezentatív emlékműve, az új Országház, vagy ahogy Steindl Imre nevezte: az „alkotmánytemplom”.⁴⁴ Az épület szinte a legapróbb részleteiben is az alkotmányosság és a parlamentarizmus tiszteletét kívánta hirdetni, jóllehet a benne szolgáltató teljesítő politika egyre kevésbé tudott megfelelni a méltóságteljes falak által sugallt értékeknek. „A magyar alkotmányosság hagyományai mintha hurcolkodás közben elvesztek volna” – írta visszaemlékezésében Herczeg Ferenc.⁴⁵

Természetesen e résztémánál külön is ki kell térni az épített környezet és a politika viszonyára. Egyfelől arra, hogy az Országház új épülete miként tükrözte a politikai elit alkotmányos gondolkodását, közjogi mítoszait, lásd például az épület elhelyezkedését, neogót stílusát és szobrait, festményeit.⁴⁶ Másfelől pedig azzal is érdemes foglalkozni, hogy az országház (úgy is mint politikai intézmény, úgy is mint épület) milyen szerepet játszott a városképben és Budapest mindennapjaiban.

Már a Sándor utcai épület is vonzotta a tüntetéseket; az ülések időpontját pedig a város forgalmas közterein (közlekedési csomópontok, pályaudvarok, piacok, fürdők közelében) falragaszok hirdették. 1893-ban 75, 1905-ben pedig összesen 120 hirdetőoszlopra és hirdetősi táblára ragasztották fel a honatyákat érintő képviselőházi értesítéseket, de az ezzel megbízott vállalkozás alkalmazottai kihordták a meghívókat a képviselők által kedvelt szállodákba és a minisztériumokba, pártkörökbe is.⁴⁷

Az iratokat olvasva a képviselőház és a város kapcsolatának egy furcsa esete is rábukkanhatunk. 1877 nyarán a Sándor utcai épület környékén több hentes- és szatócsmoltban is országgyűlési irományokba csomagolták a boltosok az eladott portékákat. A háznagy vizsgálat kiderítette, hogy valaki a képviselőház irattárának az ajtaját felfeszítve rendszeresen lopott ki nyomtatványokat – például az 1873-as költségvetési vita egy részletét, az 1876-ban beterjesztett törvényjavaslatot a temesvár–orszovai vasút engedélyének módosításáról –, ame-

⁴⁴ Steindl 2000 [1885]: 245.

⁴⁵ Herczeg 1940: 174.

⁴⁶ Az új épület külső megjelenésével kapcsolatban megfogalmazott alkotmányos és közjogi elvárásokat figurázza ki a *Bolond Istók* „Curiosum. Milyen legyen az új Országháza?” c. rajza (1884. május 11.), közli Buzinkay 1983: 149. Az Ybl-féle és a Steindl által tervezett épület építészeti- és művészettörténeti kontextusát részletesen bemutatja: Gábor–Verő 2000.

⁴⁷ A képviselőház üléseit hirdető falragaszok kimutatásai: MNL OL K 2. B V. 5. No. 1. 724. cs.

lyeket egy közeli papírkereskedésnek adott el (innen vásárolták a boltosok a meglehetősen drága csomagolóanyagot). A tettest nem sikerült felkutatni, így az okozott 110 forintnyi kárt a szolgálknak együtt kellett megtéríteniük. Az ügy önmagában is érdekes, ám egyúttal az is kiderül a dokumentumokból, hogy például a gyorsroda rendszeresen selejtezte iratait, amelyeket a szolgálk néhány szivar vagy pár forint ellenében engedéllyel eladhattak a környék boltosainak (valószínűleg innen kaphatta az ötletet a tettes). A vásárlók tehát máskor is járhattak úgy, hogy a hús mellé megkapták egy-egy politikus beszédének nyers változatát.⁴⁸

Az iratokból jól nyomon követhető az a folyamat is, hogy az új épület reprezentatív jellege miként terjed ki egyre inkább annak környezetére is. Hiszen az Országház tér kiépülő közvilágítása és közlekedése, valamint a környéki épületek homlokzata mind igyekszik megfelelni az alkotmánytemplom sugallta értékeknek, monumentalitásnak. Mindez odáig terjed, hogy az épülethez közeli rakpartokról számúzik a kereskedelmi hajózást (az árukirakodást), sőt egy idő után a tilalmat az átellenes, budai oldalra is ki akarják terjeszteni. Ugyanúgy beszüntetik a városi polgárok kedvelt dunai fürdőjének a működését is, mondván, annak látványa rombolja az épület méltóságát.⁴⁹ A házelnök évről évre visszatérő vitát folytat a főváros vezetésével és a nagy forgalmat bonyolító hajózási cégekkel a rakpartok beosztásáról és az épülethez közel eső szakaszokon a kereskedelmi és szabadidős tevékenységek mellőzéséről, mert „az országházépítési vezetőség sok százezer koronát áldozott pusztán azért, hogy a harminchatmillió palota dunai homlokzata a harmóniát megrontó minden ízléstelen tárgytól menten tartassék.”⁵⁰ Az esztétikai és a gazdasági szempontokat csak nagy nehézségek árán sikerült átmenetileg összehangolni, a végső megoldást az Újpesti rakpart teljes kiépítése hozza el.

A közönség megnyitása napjától kezdve igen élénken érdeklődött az új épület iránt, tehát már nem csak a karzatokra vágyott, hogy megnézzé a politikusokat, hanem a díszes folyosók és festmények, szobrok iránt is kíváncsivá lett. A kezdetben ingyenes belépést a nagy érdeklődés miatt a ház vezetése azzal volt kénytelen korlátozni, hogy látogatási díjat vezetett be (a befolyt összegből a ház dolgozóit segélyezték). Az iskolás csoportok és az augusztus 20-án érkezők számára azonban ingyenes volt a belépés. Még 1914-ben, bő tíz esztendővel az új épület átadását követően, a háború első évében is meghaladta a látogatók száma az 5 ezer főt. 1904 óta külön tolmács is segítette a külföldi turisták tájékozódását.⁵¹

Azt, hogy miként nézhetett ki a honatyákat körülvevő tárgyi világ, segíthet elképzelni a levéltári anyagok között fellelhető 1866-ban és 1878-ban készült két részletes leltár, amelyek szinte pillanatfelvétel-szerűen rögzítik a Sándor utcai épület egyes termeinek és szobáinak a funkcióját, valamint bútorzatát, világítását és használati tárgyait. Egyelőre az új épülettel kapcsolatban ilyen forrás nem áll a rendelkezésünkre, ezért itt elsősorban fényképekre, visszaemlékezésekre és a hivatali iratok között található beszerzési kimutatásokra kell majd támaszkodnunk.

*

Eddig tart az ambiciózus kutatási terv, amely – remélem, sikerült bizonyítanom – valóban összetett módon kíván közelíteni az országgyűlési élet történetéhez. Az itt megfogalmazott kérdések minden bizonnyal újabbakkal fognak bővülni e kimeríthetetlennek tűnő téma kap-

⁴⁸ Lásd a tolvajlási ügy 1877. június 11-i jegyzőkönyvét: MNL OL K 1. 2552/877. 5. cs.

⁴⁹ Justh Gyula házelnök döntését bírálja a *Pesti Hírlap* „A parlament szeméremézete” c. cikke, 1909. ápr. 21.

⁵⁰ A rakpartok használatával kapcsolatos viták iratai megtalálhatók: MNL OL K 2. B. X. 4. No. 1. 748. cs.

⁵¹ A parlamenti látogatók ügyeit lásd: MNL OL K 2. B XI 7. 752. cs.

csán, de bízom benne, hogy közülük jó néhányra válaszokat is sikerül adnom a következő évek során.

Források

MNL OL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.

K 1.: Országgyűlési Levéltár. Képviselőház és Nemzetgyűlés, Elnöki iratok.

K 2.: Országgyűlési Levéltár. Képviselőház és Nemzetgyűlés, Elnöki és általános iratok.

K 15.: Országgyűlési Levéltár. Képviselőház és Nemzetgyűlés, Képviselőház gazdasági bizottsága.

MTAK Kt: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára.

Ms 337/8. Törs Kálmán: Országgyűlési karcolat.

OSZK Kt Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.

Oct. Hung. 1637. Markovits Iván naplója.

Az 1892. évi február 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. XIX. kötet, Budapest, Magyar Országgyűlés, 1894.

A képviselőház háznagyának és a háznagyi hivatalnak hatásköre és ügyrendje. Budapest, Magyar Országgyűlés, 1886.

Bethlen Oszkár 1913: Parlamenti fotográfiák. *Vasárnapi Ujság*, 60. 45. 891.

Herczeg Ferenc 1940: *A gótikus ház.* (2. kiadás) Budapest, Singer és Wolfner.

Jókai Mór 1898: *Életemből.* 1–2. kötet, Budapest, Révai.

Jókai Mór 1981 [1872–1874]: *A jövő század regénye.* 1 köt. (S. a. r. D. Zöldhelyi Zsuzsa) Budapest, Akadémiai. (Jókai Mór Összes Művei. Regények. 18.

Mikszáth Kálmán 1977 [1885]: Képviselői mesterség. In: Mikszáth Kálmán: *Cikkek és karcolatok XXI.* (S. a. r. Rejtő István.) Budapest, Akadémiai. (Mikszáth Kálmán Összes Művei 71.) 198–201.

Mikszáth Kálmán 1988 [1893]: Illusztrált polémiák. In: Mikszáth Kálmán: *Cikkek és karcolatok XXXII.* (S. a. r. Rejtő István.) Budapest, Akadémiai. (Mikszáth Kálmán Összes Művei 82.) 85–87.

Sándor Pál 1999: Újabb kiadatlan Deák források. *Századok*, 133. 6. 1279–1296.

Steindl Imre: [1885]: Tervmagyarázat és műleírás, az állandó országház tervezete és költségvetéséhez. In: Gábor Eszter–Verő Mária (szerk.): *Az ország háza. Buda-pesti országháza tervek 1784–1884.* Budapest, Szépművészeti Múzeum, 243–246.

Szatmári Mór 1928: *20 esztendő parlamenti viharai.* Budapest, Amicus.

Wekerle Sándor 1896: A magyar parlament. In: Gelléri Mór (Összeáll.): *Az ezeréves Magyarország múltjából és jelenéből.* Budapest, Posner, 47–54.

Hivatkozott irodalom

Biefang, Andreas 2009: *Die andere Seite der Macht. Reichstag und Öffentlichkeit im „System Bismarck“ 1871–1890,* Düsseldorf, Droste.

Buzinkay Géza 1983: *Borsszem Jankó és társai. Élclapok és karikatúráik a XIX. század második felében.* Budapest, Corvina.

Cieger András 2009: A 19. századi politika társadalomtörténetének hazai kutatása – ahogy én látom. *Aetas* 24:3. 138–146.

- Cieger András 2010: A politikus mint hivatás a 19. századi Magyarországon? *Korall*, 42. 131–150.
- Forgó András: A politika kultúrtörténete. *Világtörténet*, 2:3–4. 171–186.
- Gábor Eszter–Verő Mária (szerk.): *Az ország háza. Buda-pesti országháza tervek 1784–1884.* Budapest, Szépművészeti Múzeum.
- Hajdu Péter 2010: *Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelsei.* Budapest, Argumentum.
- Jónás Károly–Veredy Katalin 1995: *Az országgyűlési könyvtár története, 1870–1995.* Budapest, Magyar Országgyűlés.
- Siklóssy László 1939: *Az országgyűlési beszéd útja.* Budapest, Egyetemi Nyomda.
- Szabó Dániel 2003: Politikai társadalomtörténet – a politikai társadalomtörténete. In: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe.* Budapest, Osiris, 371–386.
- Szabó Dániel 2008: A magyarországi politikai rendszer működése. In: Gerő András (szerk.): *A Monarchia kora – ma.* Budapest, Új Mandátum, 123–135.
- T. Szabó Levente 2007: *Mikszáth, a kételkedő modern* Budapest, L'Harmattan.